

Verdaguer com el «primer poeta del renacimiento catalán: Atenas no debe olvidar que alberga por breves días a Homero» (p. 225); o sobre textos concrets: el judici del mateix poeta de Folgueroles a propòsit de «La barraca», «una composició afortunadíssima que se perpetuarà» (p. 243).

El volum ressenyat constitueix, en definitiva, una mostra de la revalorització crítica d'un intel·lectual a qui s'ha penjat, sovint, les etiquetes de «regionalista» i «anacrònic», i a qui el seu valor com a poeta s'ha reduït a unes minses composicions. No en va, les aprofundides lectures que trobem a *Teodor Llorente, cent anys després* obliguen, per si en restés algun dubte, a enterrar, de manera definitiva, aquesta imatge esbiaixada del patriarca de la Renaixença valenciana —tots i els estudis existents de Simbor i de Roca— i a substituir-la per una altra d'associada a la modernitat i que s'ha de relacionar estretament amb els profunds canvis que va experimentar la societat valenciana del vuit-cents. Una fita cabdal en el coneixement de Llorente que hauria d'anar acompanyada d'una necessària edició crítica de la seva poesia; una tasca en què l'infatigable Rafael Roca està treballant i de la qual esperem, ben aviat, els resultats.

Entorn de Joaquim M. Bartrina: estudis i edicions

MARGALIDA TOMÀS

Societat Verdguer

mtomasvidal@gmail.com

1. SOLÉ (2000): Domènec Solé Gasull, *Joaquim Maria Bartrina Aixemús, poeta: Reus 1850-Barcelona 1880*, Reus.
2. CORRETGER (2001): Montserrat Corretger, «La poesia en català de Joaquim Maria Bartrina», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 71 (maig).
3. FERRÉ (2001): Xavier Ferré, «Bartrina: política i positivisme», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 71 (maig).
4. GINEBRA (2001): Jordi Ginebra, «Joaquim Maria Bartrina en el context lingüístic de la seva època», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 71 (maig).
5. BARTRINA (2001): Joaquim M. Bartrina, *La meteorologia popular* (introducció a cura de Salvador Palomar, Montserrat Flores i Ferran Sugranyes), Reus.
6. CORRETGER & FERRÉ (2002): Montserrat Corretger i Xavier Ferré (eds.), *Joaquim M. Bartrina, entre les raons poètiques i les científiques*, Reus. (Rosa Cabré i Monné, «Joaquim Maria Bartrina; un mite. Creació i evolució»; Xavier Ferré i Trill, «Joaquim Maria Bartrina i el regeneracionisme possibilista»; Montserrat Corretger, «L'obra de Joaquim Maria Bartrina: arrels reusenques»; Xavier Vall, «Joaquim Maria Bartrina i Àngel Guimerà»; Carola Duran, «Algunes idees de Bartrina recollides pels seus amics»; Adolfo Sotelo

- Vázquez, «Joaquim Maria Bartrina y el prosaísmo poético»; Joaquim Molas, «Un poeta en temps de crisi». Apèndix: Xavier Ferré i Trill, «Bartrina: política i positivisme»; Rosa Cabré, «L'obra assagística de Joaquim M. Bartrina. Positivisme i progrés»; Jordi Ginebra, «Joaquim Maria Bartrina en el context lingüístic de la seva època».)
7. VALL (2003): Francesc Xavier Vall, «L'escepticisme de Joaquim M. Bartrina a través d'«Epístola»», dins *Professor Joaquim Molas*, volum II, Barcelona.
 8. ARQUÉS (2003): Rosend Arqués, «Les poesies catalanes de Joaquim M. Bartrina», dins *Moments de cultura catalana in un millenio. Acti del VII Convegno dell'AISC*, Nàpols.
 9. VALL (2005): Francesc Xavier Vall, «Un poema de Joaquim Maria Bartrina en lloança de Frederic Soler i de la Renaixença», dins *Literatura i cultura reusenca del segle XIX*, Reus.
 10. BARTRINA (2012): Joaquim M. Bartrina, *Cor infinit i altres poemes*, edició a cura de Rosa Cabré; pròleg de Joaquim Molas, Lleida.
 11. BARTRINA (2012): Joaquim M. Bartrina, *¡Guerra a Dios!*, edició i estudi introductori de Xavier Ferré Trill, Tarragona.

L'any 2000 s'esdevenia el 150è aniversari del naixement de Joaquim M. Bartrina, un autor mort en plena joventut, el 1880, d'obra relativament escassa, però que ja des del moment de la seva desaparició merescué una notable atenció per part dels seus contemporanis; una atenció que, de manera més o menys constant, no decaigué al llarg de tot el segle XX i que l'efemèride de l'aniversari —i també l'auge que estan vivint els estudis sobre el vuit-cents català en general— ha potenciat. El 2001 se celebrà a Reus un simposi dedicat a l'autor que significà el tret de sortida d'aquests nous estudis que aprofundeixen en el seu coneixement, uns estudis que han anat acompanyats de la reedició d'algunes de les seves obres i, sobretot, de l'edició en volum de la seva obra poètica catalana. La llista de publicacions que encapçala aquest article, ordenada cronològicament, és prou il·lustrativa d'aquest renovat interès per Bartrina, que té sempre com a eixos principals (si exceptuem la primera, d'un caràcter només testimonial) el pensament social i polític i la creació poètica, especialment la catalana, de l'autor de Reus (d'on provenen, precisament, la majoria de les noves iniciatives i estudis). El fet que alguns d'aquests estudis es repeteixin o s'ampliïn en successives publicacions ha fet que em semblés més pertinent agrupar les notes de lectura per eixos temàtics —per més que ideologia i poesia siguin realitats inseparables en el cas del nostre autor— que no anar comentant publicació rere publicació.

Joaquim M. Bartrina no es traslladà a Barcelona fins el 1874, encara que abans ja mantingués estrets contactes amb altres joves instal·lats a la capital i que també participés en les empreses culturals que aquests posaven en marxa. Però les primeres armes les practicà a Reus, on visqué intensament els fets revolucionaris desencadenats a partir de la Revolució de Setembre del 68. És Xavier Ferré qui ha entrat més a fons en la voluntat regeneracionista i en la praxi política de Bartrina, en tres

treballs, cada d'un d'ells més llarg i més detallat que l'anterior: A «Bartrina, política i positivisme» (2001), Ferré es planteja reflectir com les idees innovadores d'aquest s'aplicaren en el cicle revolucionari de 1868 a través dels articles apareguts a la publicació dirigida per Josep Güell i Mercader¹ *La Redención del Pueblo*, de la qual Bartrina fou secretari i que Ferré ressegueix detalladament, i també del fullet *¡Guerra a Dios!*, aparegut el 1869. L'estudi «Joaquim Maria Bartrina i el regeneracionisme possibilista» (2002) aprofundeix més en el tema de pensament i política, per acabar amb la conclusió que, en el cas de Bartrina, l'interès cultural, amb la seva interpretació progressista de la història i la seva voluntat de síntesi enciclopèdica, superà àmpliament la tàctica política. Hi resseguim, però, el camí que el portà del plantejament d'un programa intel·lectual de modernitat cultural enmig de l'estratègia possibilista de l'eix Castelar-Güell i Mercader —amb una intensa activitat intel·lectual de tipus regeneracionista el 1868-1869 (recordem que tenia llavors 18 i 19 anys) a l'entorn del Casino Democrático, del Club Republicano Federal i del Centre de Lectura— a una nova sensibilitat respecte a Catalunya, fruit de les relacions amb la gent de La Jove Catalunya i de Valentí Almirall. Finalment, l'anàlisi es completa en el llarg prefaci que precedeix la nova edició (2013) del fullet bartrinà *¡Guerra a Dios!* i del que l'originà, l'opuscle de Francesc Sunyer i Capdevila, *Dios*. En un primer apartat, «Context socioliterari», Ferré repassa la recepció fins a la Segona República de l'obra i pensament de Bartrina per part de la intel·lectualitat catalana progressista («Construcció d'un imaginari») i també el «model de pensament bartrinà»: el cientisme i la fe en la ciència, inseparables, però, de l'escepticisme, analitzats a base d'articles, tots ells dels anys setanta. El segon capítol, «Germinació d'idees», torna a analitzar amb detall els seus articles apareguts a *El Eco del Centro de Lectura*, mostra de la diversificació d'interessos de Bartrina per arribar a construir un «projecte científic d'interpretació de la realitat». A «Bartrina i *La Redención del Pueblo*» (reelaboració d'una part del treball ja esmentat «Joaquim Maria Bartrina i el regeneracionisme possibilista») es tornen a analitzar les seves col·laboracions a l'òrgan de premsa dirigit per Güell i Mercader, a través de les quals Bartrina se'ns mostra com un reformista radical, «superador de l'Antic Règim, però sense qüestionar-se radicalment les bases polítiques i socials de la societat capitalista». Finalment, el quart apartat, «¡Guerra a Dios!» situa el fullet de Bartrina en tot el debat espanyol sobre la laïcitat i en el marc del Concili Vaticà I i, més en concret, en la polèmica desenvolupada per l'aparició de *Dios* de Sunyer i Capdevila i per la visita del diputat republicà a Reus el 8 de setembre de 1869, per acabar fent una anàlisi del seu contingut.

També Rosa Cabré proposa «una lectura del Bartrina més positivista» a l'article «L'obra assagística de Joaquim M. Bartrina. Positivisme i progrés» (2002), a

1. El volum *Josep Güell i Mercader: Per l'amor al progrés*, Montserrat Corretger i Xavier Ferrer, (eds) (Reus 2007) conté també el treball de Jordina Gort i Oliver, «Josep Güell i Mercader, mestre de Joaquim M. Bartrina, Josep Martí i Folguera, Antoni Gaudí i Eduard Toda», p. 115-146.

partir de l'anàlisi d'alguns treballs concrets de l'autor, com poden ser la conferència «L'Amèrica precolombina», que suposà la seva expulsió de l'Ateneu Barcelonès el 1877, o la «Memoria» de l'Ateneu Libre de Catalunya, llegida l'octubre de 1878.

La relació de Bartrina amb el món literari català, enfortida a mida que avançaven els anys setanta és un altre dels aspectes de la seva vida intel·lectual que ha merescut l'atenció dels investigadors. Jordi Ginebra (2001 i 2002), a «Joaquim M. Bartrina en el context lingüístic de la seva època» comença a endinsar-se en el complex tema de l'ús del català i del castellà per part de l'autor. Assenyala dues etapes en l'evolució lingüística de Bartrina: en els primers anys, malgrat que no mostri cap animadversió a escriure en català (amb l'exemple del seu germà Francesc) i, especialment, quan busca l'impacte local (*Lo matrimoni civil* o *Lo ball de les cartes*), el vehicle neutre, desproveït de connotacions, és l'espanyol (en l'estela del seu mestre Güell i Mercader); després, al llarg dels setanta, eixamplarà horitzons amb els contactes amb la gent de La Jove Catalunya i de *La Renaixença* i la seva mateixa curiositat intel·lectual el portarà a fer incursions en el camp de la filologia i cultura popular. Ginebra veu en el procés de Bartrina un reflex del canvi general: a meitat de la dècada dels setanta, la nova literatura catalana ja podia acollir un poeta com Bartrina que, en paraules de Valentí Almirall, «se inspiró siempre en los ideales de nuestro siglo».

Xavier Vall ha dedicat dos estudis a posar en relació Bartrina amb la nova literatura catalana del moment. A «Joaquim M. Bartrina i Àngel Guimerà» (2002), s'assenyalen en primer lloc diversos punts de contacte en les biografies intel·lectuals dels dos autors: la relació amb la Jove Catalunya abans de llur anada a Barcelona, Bartrina el 1874, Guimerà el 1876; el premi aconseguit per un i altre als Jocs Florals de Barcelona de 1876, amb una diferent participació i implicació posterior en el certamen; l'aspiració d'ambdós a triomfar en la cultura castellana. Després, es ressegueix la presència d'obres de Bartrina a les empreses editorials de Guimerà i Aldavert, amb qui l'unia un compartit interès per la ciència i la seva divulgació:² la primera edició d'*Algo*, la traducció de Darwin el 1876, les onze col·laboracions de Bartrina a *La Renaixensa* i la inclusió de poemes seus a les diverses antologies impulsades per l'editorial. I, de manera paral·lela, la presència de Guimerà a *El Diluvio* de la mà de Bartrina. En aquesta proposta d'aproximació al tema, Vall acaba assenyalant una afinitat més gran de la que es podria pensar entre els dos autors, fet, diu, «que il·lumina la interpretació de les seves respectives obres i, fins i tot, dels sectors ideològics de la Renaixença». L'altre estudi de Vall, «Un poema de Joaquim M. Bartrina en lloança de Frederic Soler i de la Renaixença» (2005), molt més ex-

2. Bona mostra d'aquest interès, així com el que manifestà també per la literatura popular, és el seguit de notes sobre meteorologia popular que deixà inèdites i que foren incloses a les *Obras en prosa y en verso* de 1881. A la introducció a la reedició facsímil apareguda el 2001, es remarca la connexió d'aquest projecte de treball de Bartrina amb el d'un altre reusenc contemporani seu, el folklorista Cels Gomis.

tens i d'un abast que supera en molt el seu títol, perquè incorpora també altres aspectes intel·lectuals de Bartrina i del món cultural de Reus. Així, analitza la sempre complexa actitud lingüística de Bartrina respecte a l'ús de la llengua catalana i castellana, els seus orígens literaris i la seva inicial i després conflictiva relació amb el *Diari de Reus*, on el 1866 publicà els primers poemes, catalans i castellans. Després d'analitzar l'interès de Bartrina pel teatre i per l'òpera i de centrar-se en l'activitat d'aquest en el 1872, Vall trasllada el focus d'atenció a Frederic Soler: les seves relacions amb els reusencs a partir de 1865 i molt més enllà de la mort de Bartrina, l'actuació de la companyia del Romea a Reus l'estiu de 1872 (amb una visió retrospectiva de la vida dels teatres d'estiu a aquesta ciutat) i la lectura de poemes que s'oferí en l'última representació de la companyia. Finalment, arribem al poema de Bartrina, el qual mereix una llarga descripció i anàlisi que inclou també molts aspectes tangencials (per exemple, les relacions entre les famílies Bofarull i Bartrina). Tot plegat porta l'autor de l'estudi a dues conclusions complementàries: que una revisió acurada de la premsa local permetria aprofundir encara molt més en l'estudi de la cultura a Reus i que el poema de Bartrina mostra «l'arrelament de la renai-xença a la seva ciutat natal, també entre sectors progressistes, i adverteix de les simplificacions sobre les actituds lingüístiques i la seva evolució».

La pervivència de Bartrina després de la seva mort —una mort prematura que deixà sense realitzar molts dels seus nombrosos i diversificats projectes— és enfocada en dos treballs de característiques diferents. Per una banda, Carola Duran a «Algunes idees de Bartrina, recollides pels seus amics» (2002) estudia i reproduïx els textos escrits a partir d'idees bartrinianes, només esbossades oralment, pels seus amics immediatament després de la mort d'aquell: Damas Calvet, Narcís Oller, Joan Sardà, Josep Martí i Folguera i Jacint Verdaguer. Si en el cas dels quatre primers autors el que es posava de manifest era sobretot la seva estimació respecte al literat reusenc, el cas de Verdaguer i el seu poema «Amor de mare» acabà sent més complex, amb la polèmica desenvolupada per la nota que acompanyava l'aparició del text al *Calendari Català pera 1881* i, sobretot, amb el solt de Jaume Collell aparegut a *La Veu del Montserrat* del 15 de gener de 1885. Havia començat, encara no transcorregut un any de la seva mort, el procés de mitificació de Bartrina per una part de la intel·lectualitat catalana més progressista. Que és el que estudia precisament l'article de Rosa Cabré «Joaquim Maria Bartrina, un mite. Creació i evolució» (2002). Així, segons Cabré els primers articles necrològics de Josep Roca i Roca i de Valentí Almirall «determinen el decantament de Bartrina cap a la immortalitat com a símbol de l'intel·lectual republicà i lliurepensador», línia continuada en actes posteriors, com la vetllada celebrada el 14 d'agost al Centre de Lectura de Reus, amb el parlament de Güell i Mercader, o la del desembre a l'Ateneu Barcelonès, en què Frederic Rahola fa ja clara referència als efectes de la construcció del mite. Paral·lelament, però, Cabré assenyala la condemna «dels seus detractors», amb Jaume Collell al capdavant (en l'afer al qual ja hem fet referència) i recull també la idea de Joaquim Molas de com els grups conservadors convertiren un altre poeta mort jove, Casas i Amigó, en la

seva contrafigura, presentant-lo com a portaveu de l'espiritualisme catòlic. Aquests atacs, o la negativa que el retrat del finat pengés durant la cerimònia dels Jocs Florals de 1881, polaritzaran la dicotomia en la recepció del seu llegat literari i, en definitiva, de la seva figura, com es posarà de manifest amb l'aparició de les successives edicions d'*Algo* o del volum preparat per Joan Sardà, *Obras en prosa y en verso*, també de 1881. Aquest procés de mitificació es tancarà amb el text que Pompeu Gener dedicà a Bartrina en el volum *Amigos y maestros* (1897). Cabré ressegueix després l'evolució de la recepció de Bartrina: rebutjat pels noucentistes i per Josep Pla, a Reus se li aixecava un monument i era objecte de diversos estudis, de manera que «el mite passava de la dimensió personal a tenir el suport col·lectiu del país».

Finalment, arribem a l'estudi de la producció poètica de Joaquim M. Bartrina, bàsicament de la seva obra catalana, que culminarà en l'edició al volum *Cor infinit* (2012) del conjunt poètic català conegut fins ara de l'autor reusenc.

En moltes de les anàlisis sobre la poesia catalana de Bartrina hi fa també acte de presència, com veurem, la seva producció castellana, sigui per marcar-ne les contraposicions amb la catalana, sigui, al contrari, per marcar-ne les afinitats de pensament. I també en totes elles s'insisteix en el lligam indissoluble entre pensament i ideologia, o en el xoc entre raó i sentiment, que manifesta la seva producció poètica. De la castellana exclusivament tracta l'estudi d'Adolfo Sotelo Vázquez «Joaquim M. Bartrina y el prosaísmo poético» (2002), en què es posa en relació l'obra de Bartrina amb la literatura espanyola de l'època, tant pel que fa a les coincidències i similituds amb els seus contemporanis (Manuel de la Revilla, sobretot), com amb els posteriors (els germans Machado, Miguel de Unamuno), així com les valoracions que se'n feren per la crítica castellana. Pel que fa, en concret, al prosaisme i humorisme de la poesia en castellà de Bartrina, Sotelo la veu com un fruit tardà del romanticisme, quan el llinatge romàntic lluitava amb el materialisme positivista i ho feia a través de la prosa, cosa que en Bartrina es traduirà en aquest prosaisme poètic i en l'ús de l'humorisme.

Xavier Vall dedica un llarg estudi a l'únic poema bartriníà premiat als Jocs Florals: «L'escepticisme de Joaquim M. Bartrina a través d'"Epístola"» (2003). En una primera part presenta una relació de la poesia catalana de Bartrina anterior a «Epístola» apareguda al *Diario de Reus*; després, a partir de l'escepticisme particular de Bartrina, fruit de l'escissió entre romanticisme i positivisme, se'ns ofereix una panoràmica general i detallada, amb profusió de notes, sobre la vigència de l'escepticisme en la literatura catalana del XIX, així com la incomprensió que acompanyà el poema de Bartrina fins i tot entre els seus amics i correligionaris. La part central de l'article és una anàlisi en profunditat del poema, en què relaciona cada una de les estrofes amb altres poemes catalans o castellans de l'autor i també amb obres d'altres poetes. Finalment, es tracta de la dicotomia religiositat/ateisme en Bartrina per tal d'interpretar les referències religioses del poema.

Montserrat Corretger s'apropa a la poesia de l'autor de Reus en dos treballs. El primer, «La poesia en català de Joaquim M. Bartrina» (2001), és una anàlisi de la

producció d'aquest autor posterior a 1871, quan Bartrina inicia un gir «cap a una poesia catalana de sentiment íntim»; escrits paral·lelament als castellans, els catalans abandonen la base positivista, són de temàtica més íntima (amorosos, cants d'enyor), però també satírics, fruits de les circumstàncies (com els aparegut a *L'Esquella de la Torratxa*). Corretger, en els comentaris als poemes de Bartrina —en què utilitza abundant informació tret de la correspondència inèdita entre aquest i Josep Martí i Folguera—, assenyalava el seu caràcter eminentment subjectiu malgrat el seu cientisme, els considera més existencials que no metafísics, però sobretot «físics, amb una materialitat escandalosa de tan evident». També en destaca la preferència per la natura i l'equilibri entre classicisme i romanticisme. En l'anàlisi d'un dels poemes més interessants de Bartrina, «Davant de Portvendres», assenyalava la identificació de l'ideal amb el paisatge i l'originalitat de plantejament, per concloure que un cop més hi conviuen «la racionalitat i el subjectivisme sentimental». D'un abast més ampli que no l'exclusiva dedicació poètica de Bartrina, encara que aquesta hi tingui un gran protagonisme, és l'altre estudi de Corretger, «L'obra de Joaquim M. Bartrina: arrels reusenques» (2002), com posen de manifest els epígrafs de les parts en què està dividit: «Bases interpretatives de l'obra i el pensament de Bartrina» (que ens forneix un altre recorregut per la recepció d'autor i obra, especialment des de Reus, amb nova informació); «L'obra de Bartrina: literatura, política i societat» (amb l'anàlisi de les obres d'intencionalitat social o política escrites en el Sexenni Revolucionari); finalment, «Pensament literari de Bartrina: poesia romàntica i positivisme. Obra satírica i popular», on es recullen i s'aprofundeixen idees provinents de l'estudi anterior, com per exemple, les diferències entre la seva producció poètica catalana i castellana i, també, un repàs més exhaustiu de la seva poesia satírica i popular publicada a Reus. Altre cop destaquen en aquest estudi les exhaustives notes extretes dels epistolaris (dels dos germans Bartrina amb Martí i Folguera, i amb Francesc Matheu, especialment), que ofereixen molta informació.

Ja el mateix 2000, Rossend Arqués va presentar una nova edició de l'obra catalana en vers de Bartrina en el marc del congrés de l'Associació Italiana d'Estudis Catalans celebrat a Nàpols, publicada després en el volum segon de les actes (2003): dotze composicions amoroses, una d'elles («Venint del passeig un dia...», inèdita fins aleshores) que inclou al recull *Povreta!* (el criteri d'edició, en aquest cas, ha estat de publicar els poemes respectant l'ortografia del manuscrit o de l'edició en què es basa, encara que amb «lleugeres variacions per fer aquests textos més llegidors»), «L'Epístola» i dotze poemes més, sense distinció d'obra pròpia o traducció. Finalment, el 2012 apareixia, sota el títol de *Cor infinit i altres poemes*, l'edició «completa» dels poemes coneguts de Bartrina. Una edició (adequada a la norma ortogràfica actual) que no es limita a «agrupar» els poemes sinó que els presenta de forma meditada i altament suggestiva, de manera que, a partir d'ara, com diu Rosa Cabré, que n'ha estat la curadora, «Bartrina, en temes històrics, deixa de ser un autor de poemes amorosos dispersos en català i passa a ser-ne del poemari ordenat i travat que no va tenir ocasió de publicar en vida». El llibre s'encapçala amb un treball de Joaquim Molas de llarg recorregut i de forta influència

en la percepció i valoració de la poesia de Bartrina, així com en la concepció de l'edició que ara comentem, «Un poeta en temps de crisi». Presentada al simposi de Reus del 2001, la conferència fou transcrita al llibre que en recollia les participacions, *Joaquim M. Bartrina entre les raons poètiques i les científiques* i, revisada i retocada, incorporada a *Cor infinit*. Iniciat l'estudi amb una valoració dels poemes castellans incorporats a les diverses edicions d'*Algo*, es contraposen després aquests amb els catalans: si en els primers el poeta aboca «a dolls la seva insatisfacció personal», en els segons —malgrat que siguin del mateix moment i que, fins i tot, s'adaptin entre ells— recull «els resultats de la lluita». Molas dedica una atenció preferent al conjunt de poemes amorosos de Bartrina, els que conformen *Pobreta!*, marcats formalment per Heine i Bécquer, i proposa la seva lectura com a un continu amb principi i final, és a dir, com a *suite*, un gènere que encetà en català Francesc Matheu amb *A una morta* precisament el 1874, el mateix any que Bartrina enviava també a Matheu una mostra de cinc poemes de la seva *Pobreta!*. L'anàlisi de diversos poemes d'aquest apartat va seguida per la de dos més que semblen apuntar «noves vies d'especulació» —«Epístola» i «Davant Portvendres», l'últim dels quals, segons Molas es pot entendre ja com un anunci del *fin de siècle*. La conclusió: el conjunt de l'obra de Bartrina i, particularment de la catalana, «és en molts sentits un anunci, ni que sigui entre cometes, del que serà la gran explosió del tombant de segle», a partir de la seva renovació en profunditat del llenguatge poètic: oposició a la gran retòrica de Verdaguer i l'anunci de la retòrica en veu baixa d'un Apel·les Mestres, així com de la introducció del tema, de base romàntica però amb màxima vigència en el Modernisme, del poeta incomprès.

Una detallada «Història dels poemes catalans de Bartrina» de la curadora del volum, Rosa Cabré, precedeix l'exposició dels criteris d'edició i de presentació del material poètic que s'han fet servir, uns criteris que articulen el conjunt i li donen una forta coherència interna —a la qual potser Bartrina mateix no hauria arribat mai—, la qual ens obliga a rellegir els seus poemes amb nous ulls i augmenta notablement el valor del conjunt. Amb títols extrets sempre de versos bartrinians, el llibre té quatre seccions: «Cor infinit» recull la poesia amorosa, dividida en dos apartats: «Un cor vestit de negre» inclou dos poemes també amorosos però que per les seves característiques no lliguen amb els que formen pròpiament la *suite* proposada per Molas i que conforma el següent apartat, *Pobreta!*. «Mon plany escolta» l'ocupen els poemes «que tradueixen la manifestació d'un sentiment o l'exigència del pensament, dins la voluntat de fer poesia com a expressió de cultura», entre ells els ja tan esmentats i analitzats «Epístola» i «Davant de Portvendres». La tercera part, «Versions de poesia» conté les traduccions d'autors no catalans. Finalment, «Al peu de les circumstàncies» inclou els poemes satírics dels anys de joventut (molts d'ells també analitzats en els estudis esmentats abans), poemes de circumstàncies «que ajuden a entendre l'ambient de l'època i el tarannà de l'escriptor».

El conjunt d'aquests estudis sobre Joaquim M. Bartrina i d'edicions de les seves obres constitueix un material molt important per al coneixement de l'au-

tor,³ alhora que, ja ho hem vist, ens ajuden a situar-lo en l'ambient literari català del XIX. Un món literari amb uns protagonistes que de mica en mica anem coneixent més, però encara amb molts blancs per omplir. Com diu la dita, «la mar, com més té, més brama», i cada nova aproximació a un autor desperta l'ansia de saber-ne més coses, d'ell mateix, dels seus companys de fatigues, de les empreses en què participaren o de la literatura que volgueren, o pogueren, fer. Ara el tenim més apamat Bartrina, i el que fou un dels seus millors amics, Josep Roca i Roca, compta amb una important tesi de Juli Colom (*Josep Roca i Roca. Polític, periodista i escriptor republicà. Els anys de joventut, 1848-1878*). Ens queda molta feina per fer. Altres activíssims companys seus, com poden ser, per posar-ne només dos exemples clars, Joaquim Riera i Bertran o Francesc Ubach i Vinyeta, esperen ser analitzats amb profunditat. I també ho espera ser l'obra literària que tots ells generaren, més romàntica (pensem en «el jove romàntic» Ramon Picó i Campamar) o menys (com la inicial del també reusenc Antoni Aulèstia), que en general hem llegit amb poca atenció o amb prejudicis evidents: aquesta «nova» lectura que ens proposa, que ens descobreix, el volum *Cor infinit i altres poemes* de Bartrina, no es podria fer extensible a l'obra d'altres autors? És ben possible. Esperem que, aviat, altres estudis ens ho confirmin.

Miquel Ferrà, el poeta compromès

PERE ROSSELLÓ BOVER

Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General
pere.rossello@uib.cat

Miquel Ferrà, el poeta compromès, Barcelona: Consell Insular de Mallorca i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012; «Textos i estudis de Cultura Catalana».

Amb el títol *Miquel Ferrà, el poeta compromès* es recullen les actes de les jornades sobre el poeta i intel·lectual mallorquí que se celebraren a la Casa Museu Llorenç Villalonga de Binissalem l'any 2011. Hi manquen, això no obstant, les ponències que hi presentaren Damià Pons («Miquel dels Sants Oliver i Miquel Ferrà: paral·lelismes i diferències») i Pere Fullana («Miquel Ferrà i el catolicisme social»). Aquesta última, això sí, ha estat substituïda per un treball sobre el mateix tema de Francesc Lladó Rotger.

3. En acabar aquesta ressenya he sabut l'aparició d'un nou llibre de Montserrat Corretger amb estudis sobre Bartrina, *Al marge: escriptors catalans del segle XIX* (2013), que no he tingut temps de consultar.